

'Er is werk in Holland'. Buitenlandse arbeidskrachten sinds 1945

Herman Obdeijn

Arbeidsmigratie als eeuwenoud fenomeen

Migratie ontstaat niet zomaar. Mensen gaan op reis, zoeken elders tijdelijk of blijvend een nieuw bestaan om allerlei redenen. Meestal is er niet slechts één specifieke oorzaak, maar is er sprake van een samenspel van economische, sociale, politieke en demografische factoren.

Migratie om economische redenen is van alle tijden. Ook het grondgebied van het huidige Nederland heeft al eeuwen lang grote groepen mensen aangetrokken. De huursoldaten die in de tachtigjarige oorlog tegen Spanje vochten of de vele buitenlandse zeelieden die op de schepen van de VOC aanmonsterden, zouden ook 'gastarbeiders' genoemd kunnen worden. De kusten van de Noordzee hebben de eeuwen door ook grote aantrekkingskracht uitgeoefend op seizoenarbeiders die in de oogsttijd hier een aanvullende boterham kwamen verdienen. Van hen vestigde zich een aantal in Nederland. In de eerste helft van de twintigste eeuw telde Nederland vele Duitse dienstmeisjes, terwijl in de mijnen Polen en Slovenen werkten en terrazzo-werkers en ijsbereiders uit Italië hun diensten aanboden. De arbeids-migranten in het Nederland van na 1950 vormen dus zeker geen nieuw fenomeen.¹

Wel nieuw waren de aantallen waarin zij kwamen en de landen waar zij vandaan kwamen. Ook het feit dat bepaalde groepen zich op grote schaal blijvend in Nederland vestigden, was nieuw. Aanvankelijk kwamen veel arbeidskrachten hierheen met de bedoeling geld te sparen en vervolgens terug te keren naar het land van herkomst. De gemakkelijke transportmogelijkheden en de grote culturele verschillen zouden, dacht men, er borg voor staan dat zij niet in Nederland zouden blijven. Men sprak wel van 'internationale forenzen', van trekarbeid en van gastarbeiders. Inderdaad was in het begin het percentage terugkeerders vele malen groter dan dat van de blijvers. In 1966 was de gemiddelde verblijfsduur nog geen jaar. Maximaal werd het aantal blijvers op 8 procent geschat.² Maar in de loop van de jaren zeventig en tachtig veranderde dit patroon. Gastarbeiders werden steeds meer immigranten. De komst van nieuwe buitenlandse werknemers werd sinds 1970 weliswaar door allerlei maatregelen steeds meer bemoeilijkt, maar gezinshereniging en gezinsvorming maakten dat de in 1973 aanwezige aantallen Turken en Marokkanen in 1995 met een factor vijf of meer zijn vermenigvuldigd.

De Nederlandse samenleving heeft door dit hele proces ingrijpende veranderingen ondergaan. De grote sociaal-economische en culturele verschillen tussen de nieuwkomers en de autochtone bevolking waren er mede oorzaak van dat het integratieproces niet geruisloos verliep. Desalniettemin zullen weinigen durven weerspreken dat Nederland anno 1995 een multi-culturele en multi-etnische samenleving is geworden.

Waarom kwamen er na 1945 gastarbeiders naar Nederland?

Na de Tweede Wereldoorlog was in Nederland het spookbeeld van de grote werkloosheid van de jaren dertig nog heel levendig. Herhaling hiervan moest ten koste van alles worden voorkomen. Bij de wederopbouw van het land kwam volledige werkgelegenheid dan ook hoog in het vaandel te staan. Bij de industrialisering lag de nadruk allereerst op werkgelegenheid en niet op modernisering en automatisering. Dit laatste zou met de toen heersende kapitaalschaarste ook niet zo gemakkelijk zijn geweest. Daarnaast werd emigratie bevorderd om zodoende de druk op de werkgelegenheid te doen afnemen: tussen 1945 en 1960 emigreerden ruim 350.000 Nederlanders.

Volgens de theorie die bekend is geworden door het onderzoek van Colin Clark in de jaren dertig, is de ontwikkeling van een economie af te meten aan het relatieve belang van de respectievelijke sectoren met dien verstande dat in lager ontwikkelde economieën de primaire sector (landbouw en visserij) dominant is en dat in de hoogst ontwikkelde economieën de dienstensector de voornaamste werkverschaffer is.³ Nadat in de jaren vijftig in Nederland de inspanningen vooral gericht waren op de opbouw van de industrie en het creëren van werkgelegenheid, maakte ons land in de jaren zestig de overgang van de tweede naar de derde ontwikkelingsfase. De economische expansie leidde tot een explosieve groei van de werkgelegenheid in de dienstensector. Banen in deze sector waren aantrekkelijk omdat ze hoger gekwalificeerd werk boden, gunstiger arbeidsomstandigheden kenden en duidelijk beter betaald werden. De sterk verbeterde onderwijsvoorzieningen leverden arbeidskrachten af die emplooi zochten in de dienstensector en de aantrekkelijke delen van de industrie.

Voor de onaangename werkzaamheden in de fabriek waarvoor ongeschoolde arbeiders goed genoeg waren, ontstonden tekorten. Traditioneel was de agrarische sector de grote toeleverancier geweest van ongeschoolde arbeidskrachten voor de industrie, maar enerzijds was deze sector in de jaren vijftig al sterk gereduceerd en anderzijds waren vooral uit deze sector de emigranten afkomstig die tussen 1950 en 1960 Nederland hadden verruild voor een ander land.

Participatie van vrouwen in het arbeidsproces kwam slechts langzaam op gang mede vanwege weerstanden uit religieuze milieus, terwijl bovendien Nederlanders niet erg bereid bleken te verhuizen van een streek waar weinig arbeidsaanbod was (bijvoorbeeld het noord-oosten van het land) naar een andere streek waar vacatures waren. Het werven van arbeidskrachten van buiten Nederland bood nog de gemakkelijkste oplossing, zeker voor die bedrijfstakken waarvoor de perspectieven somber waren of die nauwelijks voor kapitaal-intensieve investeringen in aanmerking kwamen. Dit gold bijvoorbeeld voor de Limburgse mijnen, voor de Twentse textielindustrie en voor de scheepsbouw.

In navolging van wat werkgevers in Duitsland, België en Frankrijk al eerder hadden gedaan, gingen Nederlandse bedrijven uitzien naar arbeids-

krachten van over de grenzen. De meeste landen rond de Middellandse Zee bevonden zich eind jaren vijftig nog in de eerste ontwikkelingsfase waarbij de meeste mensen werkten in de agrarische sector. De op gang komende mechanisatie van de landbouw en de sterke demografische groei maakten deze landen tot een ideaal wervingsgebied voor de Noordepese industrie. Nederland had grote behoefte aan arbeidskrachten: in 1958 waren er ruim 100.000 vacatures tegenover 45.000 arbeidzoekenden.

De Zuideuropese werknemers

De eerste sector die actief in het buitenland ging werven, was de mijnbouw in Limburg. Voor deze bedrijfstak was de inzet van buitenlanders geen nieuw fenomeen. Al voor de oorlog waren er Polen, Slovenen en Italianen werkzaam geweest. Door de aantrekkende economie was er in Nederland in de jaren vijftig een grote vraag naar kolen en dus ook naar mijnwerkers. In Limburg waren niet genoeg kandidaten te vinden voor dit zware werk en daarom werden er in navolging van de Waalse mijnen in België en de Lotharingse mijnen in Noord-Frankrijk mijnwerkers in Italië gezocht. In 1949 sloot de Nederlandse regering een wervings-akkoord met Italië. De Nederlandse voorwaarden waren nogal streng: de kandidaten moesten ongehuwd zijn, gealfabetiseerd en politiek betrouwbaar, dat wil zeggen, geen communist.⁴

Het voorbeeld van de mijnen vond enkele jaren later navolging bij een aantal grote ondernemingen zoals de Hoogovens en de Twentse textielindustrie. In 1960 werd er een nieuw wervings-akkoord gesloten met Italië. Dit akkoord stond model voor de latere overeenkomsten met Spanje (1961), Portugal (1963) Griekenland (1966) en Joegoslavië (1970). Hoogovens was het eerste bedrijf dat arbeiders wierf in Spanje: tussen 1961 en 1964 160 arbeiders. In de drie daarop volgende jaren kwamen er nog 1.300.

Het was echter niet alleen via de officiële kanalen dat er werknemers naar Nederland kwamen. Op den duur werd de spontane toeloop veel belangrijker. Werknemers die hier al waren, zorgden voor de overkomst van familieleden en dorpsgenoten: het bekende fenomeen van *kettingmigratie*. Nogal wat arbeiders kwamen nadat ze eerst enige tijd in België of Duitsland hadden gewerkt. De betere werkcondities lokten hen naar Nederland. In bijna alle gevallen ging het om mannelijke werknemers. De enige groep die hierop een uitzondering vormde, waren de Joegoslavische vrouwen die geworven werden onder andere voor een kousenfabriek in Emmen en een koekjesfabriek in Etten-Leur.⁵

Bij al deze 'gastarbeiders' was het duidelijk de bedoeling dat zij hier tijdelijk zouden verblijven. De meeste contracten hadden een looptijd van één of hooguit twee jaar. Aanvankelijk was het ook een eis van de Nederlandse overheid dat de geworven arbeiders ongehuwd zouden zijn om zo geen aanvragen te kunnen krijgen voor de overkomst van het gezin. Later werd deze eis losgelaten maar toestemming voor gezinshereniging werd aan allerlei voorwaarden gebonden, waarbij op den duur die van passende huisvesting een

van de moeilijkste zou blijken te zijn. Het waren de werkgevers die er vanaf 1962 bij de regering op aandrongen de regels omtrent contractduur en gezinshereniging soepeler te interpreteren.⁶ Werving en training van de geworven arbeiders vormden een belangrijke kostenpost en men zag arbeiders die goed waren ingewerkt ongaarne weer snel vertrekken.

Gezien het tijdelijke karakter van het verblijf van de alleenstaande arbeiders ging de overheid ervan uit dat er door hen niet of nauwelijks een beroep zou worden gedaan op voorzieningen als onderwijs en gezondheidszorg. Wel vormde de huisvesting een bron van zorg. Krachtens de wervingsovereenkomsten waren de werkgevers verplicht hiervoor te zorgen, maar dit gold slechts voor hen die via de officiële werving waren gekomen. De spontane aanmelders moesten zelf onderdak zoeken. Begin jaren zestig was er nog een groot gebrek aan woonruimte in Nederland. Bovendien wilden de meeste gastarbeiders zoveel mogelijk geld opsparen en waren niet bereid veel aan huisvesting uit te geven. De ingrediënten waren zodoende aanwezig voor wantoestanden en die bleven dan ook niet uit. Weliswaar hadden de mijnen in Limburg een zekere ervaring met het onderbrengen in zogenaamde 'gezellenhuizen' en toonden de Hoogovens zich creatief met het inrichten van een drijvend gastenverblijf.⁷ De meeste buitenlandse arbeiders waren toch aangewezen op pensions waar vier stapelbedden op een kamer, die dan ook nog in ploegendiensten beslapen werden, geen uitzondering vormden. De allereerste acties voor buitenlandse arbeiders betroffen dan ook bijna allemaal het verbeteren van de woonsituatie en het aan de kaak stellen van de uitbuiting door gewetenloze huisjesmelkers. Een van de bekendste organisaties was het Aktie Komitee Pro Gastarbeiders, in 1969 in Rotterdam opgericht door Nel Soetens.⁸

Integratie van de Zuid-Europeanen

De reacties van de Nederlandse samenleving op de komst van de buitenlandse werknemers was aanvankelijk gematigd positief. Het particuliere initiatief, met name van katholieke zijde, spande zich in om bepaalde voorzieningen voor ontspanning, belangenbehartiging en geestelijke zorg te realiseren. Een van de allereerste instellingen op dit gebied was 'Peregrinus' in Beverwijk, dat later model stond voor de vele regionale centra voor buitenlandse werknemers.⁹ In sociaal-cultureel opzicht was de te overbruggen afstand niet zo erg groot. Uiteindelijk hadden de meeste nieuwkomers een Europees-christelijke achtergrond die niet onmiddellijk als bedreigend werd ervaren voor de leefwijze van de autochtone bevolking.

Wat wel een probleem opleverde, was het feit dat veel Zuid-Europese werknemers nog vrijgezel waren. Het was niet zo verwonderlijk dat een aantal van hen Nederlandse meisjes het hof maakte. Nederlandse mannen reageerden afwijzend op deze concurrentie. In september 1961 liep in Twente bijvoorbeeld de situatie flink uit de hand. In Oldenzaal werd aan een aantal Italiaanse mannen de toegang tot een danszaal ontzegd. De spanning liep snel op: er

vonden straatgevechten plaats zowel in Oldenzaal als Enschede, en er volgden stakingen. Dit ging gepaard met grote artikelen in de landelijke en zelfs de internationale pers. Slechts met de grootste moeite werden de gemoederen gekalmeerd. Maar ruim 200 buitenlandse werknemers hielden het voor gezien en keerden terug naar hun land.¹⁰ Ook veel Nederlandse ouders waren niet zo gecharmeerd van het feit dat hun dochter verkering had met een Zuideuropese jongeman. De Werkgroep Gezin en Huwelijk van het Ministerie van C.R.M. ontving talloze brieven van verontruste ouders die om raad vroegen.¹¹

Het is duidelijk dat de komst van werknemers uit de Zuideuropese landen niet ongemerkt aan de Nederlandse samenleving voorbij ging. Vijf-enzeventig jaar na de komst van de eerste Italianen lijken zij echter geheel in de samenleving te zijn opgegaan. Voor een gedeelte is deze indruk ontstaan doordat er grotere aantallen Turken en Marokkanen zijn gekomen, die als 'vreemder' worden ervaren. Hierdoor springen de verschillen tussen Nederlanders en Zuideuropeanen minder in het oog. Het merendeel van de Zuid-europeanen integreerde echter niet in de Nederlandse samenleving maar keerde in de loop der jaren terug naar het herkomstland. Zo keerden tussen 1960 en 1980 ruim 65.000 Spanjaarden en 30.000 Italianen naar hun geboorteland terug na een verblijf van enige tijd in Nederland. Anno 1995 zijn er in Nederland bijna 18.000 Italianen, 17.000 Spanjaarden, 10.000 Portugezen, 6.000 Grieken en 24.000 mensen uit het voormalige Joegoslavië. Deze laatste groep is de afgelopen twee jaar met ruim 10.000 vluchtelingen aangegroeid. Deze aantallen zijn relatief klein als men ze afzet tegen de ruim 200.000 Turken en 170.000 Marokkanen.

Toch is er aanleiding om de effecten van de Zuideuropese immigratie niet te onderschatten. Allereerst zijn er veel meer mensen die enige jaren in Nederland zijn geweest. Zij hebben hier hun sporen achtergelaten en hebben hun opgedane ervaringen en indrukken mee terug genomen naar hun herkomstland. Vervolgens is er een aantal immigranten in de Nederlandse samenleving opgegaan door naturalisatie en gemengde huwelijken. Naast de 18.000 Italianen met de Italiaanse nationaliteit zijn er ruim 8.000 tot Nederlander genaturaliseerde inwoners van Italiaanse afkomst. Van de Portugese bevolking had in 1987 30 procent de Nederlandse nationaliteit; bij de Joegoslaven was dat 23 procent en bij de Spanjaarden 18 procent. Ook gemengde huwelijken komen veel voor: tussen 1966 en 1986 huwden 4.734 Italianen met een Nederlandse vrouw.¹²

De immigratie van Zuideuropeanen heeft grotendeels plaatsgevonden in een tijd dat er krapte op de arbeidsmarkt was. Werk vinden was geen probleem. Bovendien heeft een relatief groot aantal een eigen bedrijf gesticht: Bij de Grieken is dit 21 procent van de beroepsbevolking en bij de Italianen 17 procent. Dit betekent echter niet dat de economische crisis van 1973 en de toenemende automatisering van de industrie hen onberoerd heeft gelaten. Een onderzoek uit 1987 liet zien dat de werkloosheids-percentages van Zuid-europeanen (gemiddeld 23 procent) weliswaar lager lagen dan bij Marokkanen en Turken (gemiddeld 40 procent) maar wel veel hoger dan het gemiddelde van de totale Nederlandse bevolking (14 procent). Bij toepassing van nieuwe

criteria voor werkloosheid laten de cijfers van 1993 zien dat de werkloosheid bij de autochtone bevolking 5,4 procent bedroeg, bij Zuid-Europeanen 15 procent, bij Turken 32 procent en bij Marokkanen 36 procent. Een groot deel van de Zuid-Europeanen is bovendien via eigenlijk of oneigenlijk gebruik van de wet in de WAO beland.

De tweede generatie Zuid-Europeanen in Nederland doet het redelijk goed. Zij hebben geen grotere problemen dan hun autochtone leeftijdsgenoten. De schoolresultaten wijken nauwelijks af van de landelijke gemiddelden en de werkloosheid onder Zuid-Europese jongeren lag in 1989 op hetzelfde niveau als dat van de Nederlanders. Alles bij elkaar reden genoeg om de positie van de nieuwkomers van Zuid-Europese afkomst te beschrijven als 'een stil succes'.¹³

Marokkaanse en Turkse nieuwkomers

In 1960 waren er volgens de statistieken 3 Marokkanen en 22 Turken in Nederland met een geldige werkvergunning.¹⁴ Vijfendertig jaar later telt Nederland ruim 165.000 Marokkanen en 200.000 Turken met een legale verblijfstitel. Daarmee vormen deze twee groepen, na de uit Suriname afkomstigen, de grootste groepen nieuwkomers. De Marokkanen die naar Nederland kwamen, waren voor het overgrote deel afkomstig uit het noordelijke Rifgebied. In deze streek, die weinig bestaansmogelijkheden bood, bestond een lange traditie om het gezinsbudget wat op te vijzelen door elders te gaan werken. De mannen gingen naar andere delen van het land en tot aan het uitbreken van de Algerijnse revolutie ook naar Algerije. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog gingen al 85.000 Marokkanen jaarlijks als seizoensarbeiders in Algerije werken. Toen de Algerijnse grens in 1956 vanwege de politieke verwickelingen gesloten werd, richtte de emigratiestroom zich aanvankelijk op de Noordfranse mijnen. De gezinnen bleven echter achter in de Rif. Via Frankrijk of door rechtstreekse wervingsacties vertrokken vervolgens ook velen naar België, Nederland en Duitsland.¹⁵ In Nederland vonden zij aanvankelijk werk in de mijnbouw, later in de textiel en in de tuinbouw.

Ofschoon er in Turkije sinds het uitroepen van de republiek door Atatürk in 1923 een grootscheeps moderniseringsproces was ingezet, heeft dit niet geresulteerd in een economie die aan alle inwoners bestaansmogelijkheden kon leveren. Met name het centrum en de oostelijke regio's van Turkije waren in ontwikkeling achtergebleven. Van daaruit heeft zich een migratiestroom richting West-Europa ontwikkeld, eerst naar Duitsland, waar een groot tekort was aan arbeidskrachten, maar later ook naar Nederland. Bij een onderzoek in 1985 bleek dat bijna de helft van de Turkse mannen al in een ander land had gewoond alvorens naar Nederland te komen. Tweederde was afkomstig van het platteland.¹⁶

Zolang het goed ging met de economie, bleef Nederland grote groepen buitenlandse arbeiders aantrekken. In 1965 waren er ruim 7.000 Turken in Nederland werkzaam en 5.500 Marokkanen. Deze aantallen namen in de daarop volgende jaren snel toe. In januari 1973 beschikten 20.955 Turken,

waaronder 2.439 vrouwen, en 13.202 Marokkanen, waaronder 223 vrouwen, over een geldige arbeidsvergunning.¹⁷ In 1973 kwam er een vrij abrupt einde aan de snelle economische groei, mede onder invloed van de oliecrisis. Ofschoon Nederland niet officieel de werving van buitenlandse arbeiders stopzette, werden er na 1973 nog nauwelijks nieuwe arbeidskrachten geworven. Tezelfdertijd kwamen er initiatieven op gang om remigratie te bevorderen. In de *Memorie van antwoord* van 1974, die een vervolg was op de *Nota Buitenlandse Arbeiders* van 1970, werd nogmaals onderstreept dat Nederland geen immigratieland was en stelde minister Boersma voor om iedere vertrekkende gastarbeider een terugkeer-premie te geven van f 5.000,-. Dit voorstel stuitte echter op grote weerstand omdat het te veel het karakter droeg van een 'oprotpremie'. Als alternatief zou een beleid ontwikkeld worden om in het kader van ontwikkelingssamenwerking de remigratie te bevorderen.¹⁸

Intussen bleek in de praktijk dat Nederland wel degelijk immigratieland aan het worden was. In de jaren na 1973 vond er een sterke toename plaats van het aantal gezinsherenigingen. Bij de Marokkanen betrof het aanvankelijk voornamelijk jonge kinderloze gezinnen, maar na 1975 nam het aantal oudere gezinnen met kinderen snel toe. De immigratie in de periode 1976-1981 betrof vooral vrouwen en kinderen. Dit betekende overigens niet dat de personen in kwestie van plan waren definitief in Nederland te blijven. Problemen in het achterblijvende gezin waarin de autoriteit van de vader werd gemist en de betere voorzieningen op sociaal en medisch gebied in Nederland vormden vaak de reden om het gezin, tenminste voorlopig, naar Nederland te laten komen.¹⁹ In 1979 verscheen het rapport *Etnische Minderheden*, dat was opgesteld door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Dit rapport stelde duidelijk dat de meeste immigranten zich blijvend in Nederland zouden vestigen en dat hier het beleid op zou moeten worden afgestemd. In de *Ontwerp Minderhedennota* van 1981 en de definitieve *Minderhedennota* van 1983 werd dit gegeven het uitgangspunt van het beleid.

De Nederlandse overheid nam intussen een aantal maatregelen om de immigratie af te remmen. In 1980 en 1983 werd respectievelijk voor Turken en Marokkanen een visumplicht afgekondigd. Per 1 oktober 1981 werden ook de vestigingseisen aangescherpt: het gezinshoofd moest beschikken over een redelijk inkomen en er moest passende huisvesting beschikbaar zijn. Gezien de verslechterde positie op de arbeidsmarkt werd het voor veel immigranten moeilijk om aan deze eisen te voldoen. Toch betekende dit alles niet dat de Marokkaanse en Turkse gemeenschappen niet meer groeiden. Nog steeds laten veel reeds gehuwde immigranten hun gezin naar Nederland overkomen, terwijl een aantal van de in Nederland opgroeiende immigranten een huwelijkspartner in het herkomstland zoekt. De migratie-saldo's met Turkije en Marokko vertonen sinds 1991 wel een sterke daling. Was het saldo voor Turkije in 1990 nog 10.328, in 1992 was dit 7.332 en in 1993 6.013. Voor Marokko was dit in 1990 8.395, in 1992 6.123 en in 1993 4.778. Aanvankelijk groeiden de Marokkaanse en Turkse bevolkingsgroepen ook nog door de hoge geboortecijfers. Per 1 januari 1992 was 34 procent van de in Nederland woonachtige

Turken in Nederland geboren en 33 procent van de Marokkanen. De aanwas gaat nu minder snel doordat het gemiddelde aantal kinderen daalt: in 1976 bedroeg het gemiddeld kindertal in Nederland 1,6, terwijl het voor Turken en Marokkanen respectievelijk op 4,5 en 8 lag. In 1985 was het geboortecijfer bij Turkse vrouwen in Nederland 3 en bij Marokkanen 5,4. Acht jaar later, in 1993, was dit respectievelijk 2,5 en 3,5.²⁰

De eigen leefwereld

Zowel Marokkanen als Turken leven nog vaak in twee werelden. Ofschoon zij fysiek in Nederland zijn en de omstandigheden hen ook noodzaken hier te blijven is hun hart in vele gevallen nog in het geboorteland. Het is dan ook begrijpelijk dat regelmatig bezoek aan het herkomstland grote prioriteit heeft. Toen de eerste gastarbeiders naar Europa kwamen, was de voornaamste doelstelling uiteraard om zoveel mogelijk geld te kunnen overmaken, om enerzijds de achtergebleven familie te kunnen onderhouden en anderzijds in een huis investeren. Maar nog steeds zijn de overboekingen van deviezen een belangrijke bron van inkomsten voor de herkomstlanden. Volgens gegevens van de Nederlandse Bank bedroegen de overboekingen de volgende bedragen.²¹

	Marokko	Turkije
1980	f 156.000.000	f 260.000.000
1985	f 201.000.000	f 242.000.000
1990	f 179.000.000	f 236.000.000
1993	f 194.000.000	f 291.000.000

De nieuwkomers proberen dus in contact te blijven met hun geboorteland. Daarnaast pogen, om verschillende redenen, ook de autoriteiten van de herkomstlanden greep te houden op hun in het buitenland verblijvende onderdanen.²² Zowel financiële als politieke beweegredenen kunnen hieraan ten grondslag liggen. De situatie in het herkomstland is ook van invloed op de onderlinge contacten van de in Nederland verblijvende immigranten. Tegenstellingen tussen Arabieren en Berbers, tussen Turken en Koerden, tussen voor- en tegenstanders van de zittende regimes kunnen leiden tot clanvorming.

Bepaalde ontwikkelingen zijn een uiting van de gehechtheid van de nieuwkomers aan hun eigen cultuur. Belangrijk als ontmoetingspunten voor Turken en Marokkanen zijn de koffiehuisen, de slagerswinkels en vooral de moskeeën. De laatste zijn niet alleen gebedsruimtes maar ook centra voor allerlei activiteiten. De religieuze voorganger heeft vaak grote invloed in de gemeenschap en interne spanningen ontladen zich regelmatig in de strijd om het gezag binnen de moskeeverenigingen.²³ Nederland kent inmiddels een Moslim Omroep Stichting, Islamitische scholen en tal van Turkse en Marokkaanse zelforganisaties. Schotelantennes maken het tegenwoordig ook eenvoudig om rechtstreeks de televisie-uitzendingen uit Marokko en Turkije te ontvangen.

Groot belang wordt door veel Marokkaanse en Turkse ouders gehecht aan het onderwijs in de eigen taal en cultuur. Sinds 1978 bestaat in Nederland de mogelijkheid om de eigen taal en cultuur te onderwijzen binnen schooltijd door speciaal daarvoor aangetrokken leerkrachten. In tegenstelling tot wat gebeurt in andere Europese landen, wordt dit onderwijs gegeven onder verantwoordelijkheid van de Nederlandse overheid en betaald door de Nederlandse staat, terwijl de leerkrachten worden benoemd door de Nederlandse overheid. De laatste tijd staat dit onderwijs steeds meer ter discussie, omdat deze lessen ten koste zouden gaan van het overige lesprogramma. Nieuwe ontwikkelingen gaan in de richting van onderwijs van het Arabisch en Turks als moderne vreemde talen in het Voortgezet Onderwijs, terwijl het onderwijs van de eigen taal op de basisschool in additionele lessen zou moeten plaatsvinden.

De plaats in de Nederlandse samenleving

Verreweg de meeste Marokkanen en Turken zijn oorspronkelijk niet naar Nederland gekomen om zich blijvend te vestigen. Uit alle onderzoeken blijkt dat zij hierheen kwamen om economische motieven voor een tijdelijk verblijf. Dat in de praktijk de realisering van deze wens verschoven wordt naar een latere datum, zodat men zich kan afvragen of er ooit sprake zal zijn van daadwerkelijke terugkeer, doet aan deze wens niets af. De laatste decennia zijn er veel studies gewijd aan allerlei aspecten van de situatie van nieuwkomers in de Nederlandse samenleving, speciaal van Turken en Marokkanen. Hierbij waren onderzoeken naar de arbeidsmarktpositie, naar de huisvesting, naar de intermenselijke verhoudingen, vrijetijdsbesteding en gezondheidszorg.²⁴ Het beeld dat hieruit naar voren komt, is niet rooskleurig. Slechte huisvesting, hoge werkloosheid, lage scholingsgraad, relatief grote criminaliteit onder de jongeren.

In de *Minderhedennota* van 1983 werd een beleid uitgestippeld dat moest leiden tot een vermindering van de maatschappelijke achterstand en tot integratie in de Nederlandse samenleving met recht op behoud en ontwikkeling van de eigen cultuur. Emancipatie dus en eigen identiteit. Emancipatie is er op gericht om de achterstand die tot uitdrukking komt in discriminatie en ongelijkheid, op te heffen. De meeste beleidsstudies van de overheid buigen zich dan ook over deze kwesties, maar het is gemakkelijker de situatie te schetsen dan om deze te veranderen. Het lijkt erop dat men van overheidswege in het eerste decennium na de *Minderhedennota* geprobeerd heeft het geweten te sussen door de eigen identiteit van de nieuwkomers te bevorderen: eigen taal- en cultuuronderwijs, eigen moskeeën, subsidies voor allerlei organisaties en culturele manifestaties. Maar dit alles droeg het gevaar in zich dat Turken en Marokkanen in een soort ghetto kwamen te leven. Een nieuwe studie van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid getiteld *Allochtonenbeleid* concludeerde in 1989 dat het minderhedenbeleid was mislukt, in ieder geval op het gebied van onderwijs en arbeid. Er zouden meer inspanningen moeten

worden geleverd om de sociale en economische integratie van de nieuwkomers te bevorderen. Het belangrijkste instrument hierbij zou de arbeidsmarkt moeten zijn en in het verlengde daarvan, of liever als voorbereiding daarop, een betere scholing. De gebrekkige kennis van de Nederlandse taal werd aangemerkt als een van de redenen van de achterstand.

De werkloosheid onder met name Turken en Marokkanen was sinds de economische crisis van 1973 dramatisch toegenomen. Veel werkzaamheden waarvoor ongeschoolde arbeiders waren geworven, verdwenen door de toenemende automatisering. Bovendien zijn veel Marokkanen en Turken die in de kracht van hun leven naar Nederland zijn gekomen door het zware lichamelijke werk vroegtijdig arbeidsongeschikt geworden en in de W.A.O. beland. In 1993 bedroeg de werkloosheid onder Turken 32 procent en onder Marokkanen 36 procent.²⁵ Verontrustend hierbij is dat de werkloosheid onder de jongeren tot 25 jaar hoger is dan bij de ouderen. Dit heeft te maken met de geringere resultaten die in de opleidingen op school worden behaald.²⁶

Om de integratie te bevorderen ontwierp de overheid het 'inburgeringscontract' dat afgesloten wordt met nieuwe immigranten. Een verplichte cursus Nederlands maakt hiervan deel uit. Verder heeft het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid een aantal maatregelen genomen om de deelname van nieuwkomers op de arbeidsmarkt te vergroten. Er is een registratieplicht ingevoerd om te bezien of bedrijven en overheid minstens 5 procent allochtonen in dienst hebben. Om dit te bevorderen zijn er ook fiscale faciliteiten geschapen voor werkgevers die ongeschoolde allochtonen in dienst nemen.²⁷ Andere maatregelen beogen om de nieuwkomers niet in een situatie te plaatsen waarbij zij het gevoel hebben dat ze moeten kiezen tussen herkomstland en immigratieland. Lange tijd aarzelden met name Turken en Marokkanen om de Nederlandse nationaliteit aan te vragen omdat dit gevoeld werd als verraad aan de eigen tradities en omdat daardoor een aantal rechten in het herkomstland verloren zouden gaan. De Nederlandse wetgeving eiste immers dat men bij het verkrijgen van het Nederlanderschap de oorspronkelijke nationaliteit opgaf. Nu nieuwe wetgeving een dubbele nationaliteit mogelijk heeft gemaakt, groeit het aantal nieuwkomers dat van deze mogelijkheid gebruik maakt snel. Bij de Turken groeide dit aantal van 820 in 1988 via 6.100 in 1991 tot 18.000 in 1993. Bij de Marokkanen waren de cijfers respectievelijk 1.200 (1988), 7.300 (1991) en 7.750 (1993).²⁸

Een belangrijke stap vormde ook de wet die buitenlanders die minimaal vijf jaar legaal in Nederland verblijven, actief en passief stemrecht geeft voor de gemeenteraadsverkiezingen. Bij de verkiezingen van 1986 deden voor het eerst een aantal allochtone gemeenteraadsleden hun intrede in verschillende gemeenteraden. De mogelijkheid van de dubbele nationaliteit heeft ook de weg naar de Staten-Generaal opengelegd. Bij de verkiezingen van 1994 kwamen er drie afgevaardigden van Marokkaanse afkomst in de Tweede Kamer: één voor de Partij van de Arbeid, één voor Groen-Links en één voor de V.V.D.

De multi-culturele samenleving

Het is langzamerhand een gemeenplaats geworden om te zeggen dat in Nederland een multiculturele samenleving is ontstaan. Elementen van de Marokkaanse en Turkse cultuur hebben hierin een duidelijk aandeel. Culturen en gebruiken die vroeger alleen elders te vinden waren en die men voornamelijk kende uit boeken, zijn nu indringend in Nederland aanwezig. Een belangrijk element hiervan is de Islam, die naast de verschillende christelijke kerkgemeenschappen een eigen plaats inneemt, ook al beheersen de minaretten van de moskeeën nog niet direct het straatbeeld. Niet iedereen in Nederland is hier blij mee. V.V.D.-leider Bolkestein buite een bepaald gevoel van onbehagen goed uit toen hij in september 1991 in een toespraak voor de Liberale Internationale te Luzern het startsein gaf voor een discussie over de plaats van de Islam in de Europese samenlevingen. Hij stelde dat de Islam elementen bevat die strijdig zijn met Westerse liberale waarden. Herhaald oplaaien van discussies over hoofddoekjes, Islamitische scholen en de positie van de vrouw in de Islam getuigen er ook van dat er nog een lange weg is te gaan. De internationale ontwikkelingen met betrekkingen tot de Islamitische wereld, zoals bijvoorbeeld de Golfoorlog en moslim-fundamentalisme in Algerije en Iran, maken dat velen in Europa de Islam met argwaan bekijken en geneigd zijn dit beeld ook op de in Europa aanwezige moslims te projecteren.²⁹

Levert immigratie dan alleen maar problemen op? Men kan zich 35 jaar na dato natuurlijk afvragen of het zo'n gelukkige keuze is geweest om werknemers te gaan werven buiten Nederland. Maar het is moeilijk om een balans op te maken. De hoge werkloosheid, de relatief slechte perspectieven voor de tweede generatie en de dreigende ghettovorming in grote steden inspireren sommigen tot een negatief oordeel. Toch zijn er ook redenen voor een meer optimistische benadering. De onderzoeker Simon heeft betoogd dat immigratie in feite altijd positief uitpakt voor het ontvangende land.³⁰ De immigranten dragen meer bij aan de economische welvaart dan dat zij kosten aan voorzieningen. Zij verlichten de demografische druk in een land dat zijn autochtone bevolking snel ziet vergrijzen en zij creëren door een relatief hoog ambitieniveau nieuwe werkgelegenheid, vooral in het kleinbedrijf. Voor Nederland is becijferd dat 250.000 leden van minderheidsgroeperingen door hun baan een bijdrage leveren aan de economie en tevens nog eens 170.000 banen genereren voor autochtonen.³¹

Men moet misschien ook niet teveel gefixeerd zijn op de problemen van dit moment. Een studie over een wat langere termijn leert dat nieuwkomers zich snel aanpassen. Indo-europeanen, Molukkers en Zuid-Europeanen lijken hun plaats reeds te hebben gevonden. De tweede generatie Turken en Marokkanen boekt grote vooruitgang in het onderwijs en zal door een betere kennis van de Nederlandse taal en samenleving beter zijn toegerust om te participeren in de samenleving.³²

Het laatste decennium heeft zich een nieuwe migrantenstroom aangediend in de vorm van vluchtelingen en asielzoekers. Deze toestroom heeft het debat in Nederland over de nieuwkomers en het al of niet vol zijn van het land

Herman Obdeijn

aangewakkerd. Te vaak worden illegalen, asielzoekers, in het buitenland geboren werknemers en hun hier geboren kinderen over een kam geschoren. Een werkelijk multiculturele samenleving kan alleen tot stand komen als men niet denkt in termen van confrontatie, maar van wederzijdse verrijking. Cultuur is geen statisch maar een dynamisch gegeven. Nederland heeft niet een eenduidige, onveranderbare cultuur. Nieuwkomers zullen hun cultuur beleven in de Nederlandse context en dit zal veranderingen en nieuwe ontwikkelingen tot gevolg hebben.

Noten:

1. Zie voor de geschiedenis van de (arbeids)migratie in Nederland: J. Lucassen en R. Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders: immigranten in Nederland 1550-1993* (Amsterdam 1994).
2. R. Wentholt, 'Maatschappelijke achtergronden en factoren' in: R. Wentholt, ed., *Buitenlandse arbeiders in Nederland. Een veelzijdige benadering van een complex vraagstuk* (Leiden 1967) 88.
3. J.A.M. Heijke, *Migratie van Mediterranen: economie en arbeidsmarkt* (Leiden / Antwerpen 1986) 6-9.
4. W. Tinnemans, *Een gouden armband. Een geschiedenis van mediterrane immigranten in Nederland 1945-1994* (Utrecht 1994) 17-18.
5. M.B. Chotkowski, *Werving en tewerkstelling van vrouwen uit voormalig Joegoslavië in Nederland, 1966-1979*. Doctoraalscriptie Sociale Geschiedenis (Leiden 1994).
6. Brieven van de Raad van Nederlandse Werkgevers aan de Minister-president d.d. 15 november 1962 en 3 december 1965 in: Wentholt, *Buitenlandse arbeiders*, 222-228.
7. M.C.M. van Elteren, *Staal en arbeid. Een sociaal-historische studie naar industriële accommodatieprocessen onder arbeiders en het desbetreffende bedrijfsbeleid bij Hoogovens IJmuiden 1924-1966. Band B. Periode 1956-1966* (Leiden 1986) Hoofdstuk 11: Italiaanse en Spaanse gastarbeiders 772-894.
8. Zie het interview met Nel Soetens in *De Volkskrant* woensdag 25 augustus 1993.
9. M.F.L. Wals, ed., *Peregrinus in het zilver. 25 jaar welzijnswerk en buitenlanders* (Beverwijk 1981).
10. K. Groenendijk, 'Verboden voor Tukkers. Reacties op rellen tussen Italianen, Spanjaarden en Twentenen in 1961' in: F. Bovenkerk e.a., ed., *Wetenschap en Partijdigheid. Opstellen voor André J.F. Köbben* (Assen / Maastricht 1990) 55-96.
11. J. van Biemen, *Van acceptatie tot afwijzing. Gemengde huwelijken in Nederland*. Doctoraalscriptie Sociale Geschiedenis (Leiden 1995).
12. Voor statistische gegevens betreffende de Zuideuropeanen in Nederland, zie F. Lindo, *Zuideuropeanen in Nederland. Een verkenning van hun positie en een inventarisatie van onderzoek* Ministerie van W.V.C. (Rijswijk 1988) 20-42.
13. F. Lindo, 'Het stille succes. De sociale stijging van Zuideuropese arbeidsmigranten in Nederland' in: H. Vermeulen en R. Penninx, ed., *Het democratisch ongeduld. De emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid* (Amsterdam 1994) 117-144.
14. Wentholt, *Buitenlandse arbeiders*, 215.
15. H. Obdeijn, 'Op weg naar werk ver van huis. Marokkaanse emigratie in historisch perspectief', *Migrantenstudies* 9: 4 (1993) 34-47.
16. S. Risvanoglu-Bilgin, e.a., *Verschillend als de vingers van een hand. Een onderzoek naar het integratieproces van Turkse gezinnen in Nederland* (Leiden 1986) 1.

17. *Gegevens Vreemde Arbeidskrachten 1974*. Ministerie van Sociale Zaken (Den Haag 1975) 7.
18. H.B. Entzinger, *Het minderhedenbeleid. Dilemma's voor de overheid in Nederland en zes andere immigratielanden in Europa* (Meppel / Amsterdam 1994) 87.
19. P. de Mas en M.A.F. Haffmans, *De gezinshereniging van Marokkanen in Nederland 1968-1984. Een onderzoek naar de omvang, de aard en de gebieden van herkomst en vestiging* (Den Haag 1985) 15.
20. P.J. Muus, *Migration, immigrants and policy in the Netherlands. Recent trends and developments. Report for the Continuous Reporting System on Migration (SOPEMI) of the OECD* (Amsterdam 1994) 7.
21. Muus, *Migration*, 83.
22. M. Rabbae, *Naast de Amicales nu de Ummon* (Utrecht 1993).
23. Zie hiervoor: N. Landman, *Van mat tot minaret. De institutionalisering van de Islam in Nederland* (Amsterdam 1992).
24. De bibliotheek van het *Centrum Onderzoek Maatschappelijke Tegenstellingen* van de Faculteit Sociale Wetenschappen te Leiden beschikt over een nagenoeg complete verzameling van alles wat er sinds 1980 over Minderheden in Nederland is gepubliceerd.
25. Muus, *Migration*, 75.
26. Zie hiervoor: J. Veenman, *Participatie in perspectief. Ontwikkelingen in de sociaal-economische positie van zes allochtone groepen in Nederland* (Houten 1994).
27. J. den Heeten en A.O. Verwey, *Identificatie en registratie van etnische herkomst. Een handleiding voor registratie en beleid* (Den Haag 1993).
28. Muus, *Migration*, 71.
29. Zie hiervoor: W.A.R. Shadid en P.S. van Koningsveld, *De mythe van het islamitische gevaar. Hindernissen bij integratie* (Kampen 1992).
30. J.L. Simon, 'The economic effects of immigration', *European Review. Interdisciplinary Journal of the Academia Europaea* 1.1 (1993) 109-116. Zie ook: M. Cosijn, *Vergissing of verrijking? Was de keuze voor het aantrekken van buitenlandse werknemers begin jaren '60 in Nederland een verantwoorde keuze en hoe kwam zij tot stand?* Doctoraalscriptie Sociale Geschiedenis (Leiden 1993).
31. *De economische betekenis van minderheden voor de arbeidsmarkt* Bureau voor Economische Argumentatie (Hoofddorp 1994).
32. Voor een poging om in de toekomst te kijken, zie: R. Penninx e.a., *Migratie, minderheden en beleid in de toekomst. Een trendstudie* (Amsterdam 1995).